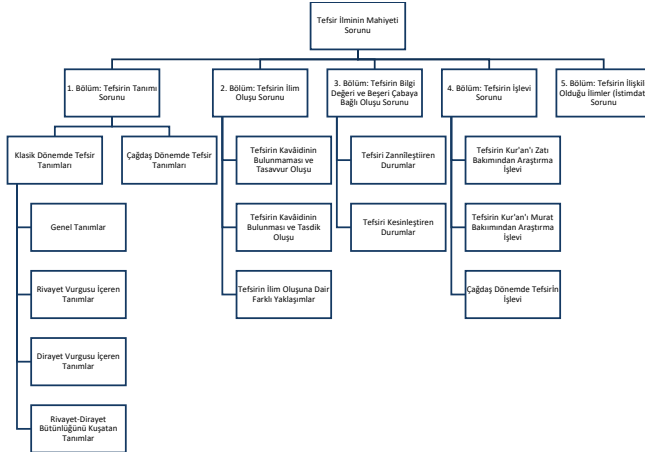

Enes Büyük, Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu

İstanbul: Ensar Nesriyat, 2019, 232 sayfa.
ISBN 978-605-7619-50-1

SALİH TUNA*

Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama faaliyeti ve bu bağlamda yazılmış literatürün genel adı olan tefsirin hakiki anlamda bir ilim olup olmadığı veya bir usulünün bulunup bulunmadığı hâlâ güncelliğini koruyan ve üzerinde çalışılması gereken bir soru(n) olarak karşımızda durmaktadır. Değerlendirmesini yapacağımız bu eser, söz konusu meseleye cevap arama amacına matuf olarak kaleme alınmıştır. Enes Büyük bu kitabında, a) tefsirin nasıl bir ilim olduğu, b) *hadd-i tâm* düzeyinde bir tefsir tanımını yapabilmenin imkânını ve c) tefsirin nasıl bir işleve sahip olduğu gibi konuları mercek altına almaktadır. Tefsir ilminin mahiyetine yönelik yukarıda ifade edilen konuları birlikte ele alan müstakil kitap düzeyinde çalışmaların bulunmaması ve bu açıdan da alanda ilk olması *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu* adlı araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışma, esasen yazarın 2018 yılında tamamladığı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve bazı tasarruflarda bulunulmuş hali olarak bir yıl sonra kisse-i tab'a bürünmüş olup eserde ele alınan konular aşağıdaki gibi tasvir edilebilir:

* Arş.Gör., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Research Assistant, Yalova University, Faculty of Islamic Studies. ORCID 0000-0003-3606-4367, s.tuna3773@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1325146 • Geliş/Received 20.12.2023 • Kabul/Accepted 05.05.2023

Atıf/Citation Tuna, Salih "Enes Büyük, Tefsir olarak İlimin kaleme Mahiyeti alınmasına Sorunu", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 50 (2023): 145-150.

Eserin bölümlerine bakıldığında “bir tezin nasıl yazılması gerektiğinin ete kemiğe bürünmüş hali” olarak değerlendirilmesinin abartı olmayacağı ifade edilebilir. Zira birinci bölümün tezin esas sorusuna cevap olarak kaleme alınmasına ilaveten, sonraki her bir bölüm de bir üst bölümden doğan yeni bir soruyu/sorunu masaya yatırmaktadır. Lakin yazar bazı bölümlerin numaralandırılmasında aynı başarıyı yakalayamamış gibidir. Mesela beşinci bölümde “1” rakamının verildiği “Tefsirin İstimdadı” başlığı ya hiç olmamalı ya da daha kapsamlı olduğundan iki ve üç numaralı başlıklar bu başlık altında konumlandırılmalıdır. Öte yandan giriş kısmında mantık ilminin mesâili altında ele alınan *ilim*, *marifet* ve *müdevven ilim* gibi kavramların tanımlarının veciz olarak verilmesi ve kitabın sonunda tefsir geleneği içerisinde tespit edilen elli sekiz tane tefsir tanımının olabildiğince müelliflerin kronolojilerine dikkat edilerek toplu bir şekilde sunulması alan araştırmacıları için oldukça işlevseldir.

Mantık ilminin İslamî ilimler için de âlet ilmi olarak kabul edilmesiyle ve bu süreçte özellikle Gazzâlî'nin etkili çabalarıyla mantık ilminin meselelerinden olan ve klasik bilim felsefesinin çerçevesini oluşturan bir ilmin tanımı, konusu, meseleleri, mebâdî ve istimdadı gibi hususlar dinî ilimlerin mahiyetine dair değerlendirmelerde de dikkate alınmaya başlanmıştır. Mahiyetin ortaya konulması öncelikle ilmin had ve resim olarak nasıl tanımlanacağı, tam bir tarifinin yapıp yapılamayacağı gibi bazı meseleleri gündeme getirmiştir. Tefsir ilmi de söz konusu tartışmalardan nasibini almış ve bir mahiyet ve tanım sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda yazar tefsir ilminin mahiyetinin ne olduğuna dair yaklaşımlara ve değerlendirmelere tefsir ilminin İslam düşünce geleneği içerisinde yapılan tanımlarını ortaya koymakla başlar. Söz konusu tanımları çeşitli tasniflere tâbi tutar ve sonuç olarak müteahhir dönemde daha ziyade şerh ve haşiye müelliflerinin merkeze aldığı iki tefsir tanımının Kutbüddin er-Râzî (ö. 766/1364) ve Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) ait olduğunu, Molla Fenârî (ö. 843/1431) ve Bâbertî'nin (ö. 786/1384) bu tanımlara çeşitli itirazlar getirdiğini; söz konusu itirazların da Musannifek (ö. 875/1470) gibi bazı Osmanlı âlimleri tarafından eleştirildiğini ifade eder. Tefsirin tanımı meselesi klasik dönemde bazı müfessirlerle sınırlı kalmakla birlikte bu hususta çağdaş döneme bakıldığında durumun daha vahim olduğu görülür. Zira bu dönemde, a) Yeni tanım yapmaktan ziyade tanım aktarımı yapılmış, b) Molla Fenârî'nin iyi düzeydeki tanımına neredeyse hiç yer verilmemiş, c) Tefsiri tanımlamaya dair bir çaba dahi bazı kimselerce beyhude görülebilmektedir. Buradan hareketle gerek klasik dönem gerekse modern dönemde sınırlı sayıda müfessir istisna edilirse tefsiri tanımlamak için yeterli çaba sarfedilmediği, şu ana kadar yapılan en yetkin tanımların Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Teftâzânî ve Molla Fenârî tarafından yapıldığı ve bu tanımlardaki eksik-

liklerin giderilmesiyle daha net tanımların ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır (s. 35-67).

Tefsir tanımlarında ortaya çıkan tartışmalar neticesinde tefsirin tasdikî bir ilim mi yoksa tikellerin idrakini içeren (tasavvurî) bir marifet mi olduğu konusu gündeme gelmiştir. Yazar bu soruyu/sorunu tetkik sadedinde ikinci bölümü kaleme almıştır. Öncelikle tefsirin ilim olup olmaması meselesiyle onun kaideye sahip olup olmaması arasında doğrudan irtibat bulunduğu teslim edilmelidir. Buradan hareketle Kâfiyeci (ö. 879/1474), Musannifek ve İbn Âşûr (1879-1973) gibi âlimler tefsirin kavâidinin bulunduğu ve dolayısıyla da tefsirin “tasdikî bir ilim” olarak görülebileceğini ifade etmişlerdir. Buna mukabil Molla Fenârî başta olmak üzere Tarsûsî (ö. 1145/1732), Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762), Ahmed es-Sinobî (ö. 914/1508),¹ Siyâlkûtî (ö. 1067/1657), Hüseyin Atay, Ömer Türker ve Mustafa Öztürk gibi birçok müfessir ve araştırmacının vurguladığı üzere tefsir yeterli kaideye sahip olmamasından dolayı tasdikî bir ilim olma hüviyetine haiz değildir. Büyük buradan hareketle tefsirin kavâidinin tespit edilmesine ve oluşturulmasına yönelik günümüzde birçok çalışmanın yapıldığına, bu çalışmaların da tefsirin bir ilim olarak vazedilmesi noktasında oldukça önemli adımlar olduğuna dikkat çekmektedir (s. 67-93).

Tefsir tanımları çerçevesinde yapılan tartışmalarda görülen bir diğer mesele de tefsirin bilgi değeridir. Molla Fenârî'nin itirazları neticesinde gündeme gelen ve tefsirde ifade edilen tevil ve yorumların katî mi yoksa zannî mi olduğu konusu çalışmanın üçüncü bölümünü teşkil etmektedir. a) Dil ve rivayet malzemelerinin haber-i vâhit türünden olması, b) kelimada hakikat-mecaz ihtilafı, c) nesih ve d) umum-husus ihtimalinin bulunması gibi bazı muhtemel durumlar tefsirin bilgi değerini zannileştirmektedir. Buna mukabil, a) bazan akli olarak kesin hükümlere ulaşabilirlik, b) mütevatir yolla gelen dil ve rivayet bilgileri ve c) istikrâ yöntemi ile kesinliğe ulaşabilme ihtimali gibi bazı unsurların da tefsir ilminin verilerini katileştirdiği belirtilmektedir.

Bazı tanımlara “beşer gücü nispetinde” kaydının düşülmesinin de altı çizilmelidir. Zira bu kaydın yerleştirilmesinin arka planında müfessirlerin Kur'an tasavvurunun yattığı ifade edilir. Bu tasavvura göre Kur'an'ın, Allah kelamı ve de O'nun bir sıfatı olması, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin de sınırsız olması sebebiyle Kur'an'ın anlamları sınırsızdır, bu özelliği ile Kur'an ümmetin kıyamete kadar ihtiyaç duyduğu her şer'î meselenin hükmünü içermektedir” (s. 93-117). Bütün bu anlamları müfessir ancak kendi beşer gücü nispetinde keşfedebileceği için bu duruma uygun “beşer gücü nispeti” kaydı tanıma getirilmiştir. Ancak bu bağlamda kelam, fıkıh ve

1 Büyük, “Envârü't-Tenzil Şerh-Hâşiyelerinde Tefsir İlminin Mahiyeti”, s. 1044.

tasavvuf gibi diğer şer'î ilimlerin de Kur'an'ı araştırdığını, ayrıca tefsirin söz konusu anlam katmanlarının tamamını araştırma sorumluluğunun bulunup bulunmadığının belirgin olmadığını vurgulayan yazar, bu soruya cevap aramak için dördüncü bölümü tefsirin işlevi meselesine tahsis etmiştir.

Bir ilmin işlevi onu diğer ilimlerden ayıran yönüdür. Bundan dolayı işlev meselesi tefsirin mahiyetini tayin etme noktasında en önemli konudur denilebilir. Klasik dönemde, a) "Kur'an'ı zatı bakımından araştırma" ve b) "Kur'an'ı murada delalet etmesi açısından" araştırma şeklinde tefsire iki işlev biçilmiştir. Konusu Kur'an olması hasebiyle tefsir diğer ilimlerden farklılaşamazken, ancak onun konusunu ele alış yönüyle (haysiyet) diğer ilimlerden ayrışması mümkün olabilmektedir. Çağdaş dönemde ise tefsirin işlevi noktasında üç farklı yaklaşım olduğu ifade edilebilir: a) Tefsir sadece aslı anlamı tespit eder. b) Tefsir aslı anlam tespitinin yanı sıra ayrıca yorumlama da yapar. c) Tefsir sadece lafızların açıklanması ve bağlam bilgisi sunmaktan ibarettir. İlk yaklaşım ikinci yaklaşımı tefsirin alanını sınırsızlaştırdığı, fıkıh ve kelamın alanına dahil ettiği için eleştirir. İkinci yaklaşım söz konusu eleştiriye ciddi bir cevap sunmaz. Hatta ilk yaklaşımı sadece aslı anlam tespiti ile sınırlamanın neticesi olarak tefsiri donuklaştırmakla ve dinamikliğinin yitirmesine sebep olacağını ifade ederek eleştirir. Anlaşıldığı kadarıyla yazar da bu meselede kendisini ikinci yaklaşımdan yana konumlandırmakta, her tür yorumlamanın özgün bir faaliyet olması sebebiyle müfessirin yaptığı özgün yorumlarla diğer disiplinlerden farklılaşacağına işaret etmektedir (s. 155-165). Genel hatlarıyla bakıldığında ilk iki yaklaşım tefsire bir ilim olma imkânı verebilecek bir işlev tayin etmesine rağmen üçüncü yaklaşım tefsirin bir tür derleme faaliyeti² ve tedarikçilikten öte bir vasfı olmadığı iddiasını taşımakta ve böylece müfessire, fıkıh ve kelam ekollerinde ortaya konan hususları âyetler altında nakletmekten (nakilci) öte bir misyon biçmemektedir. Oysa yazarın da belirttiği, a) çoğu müfessirin muhakkik bir tavır takınması ve ilgili konuları âyetler altında ya tasdik ya da nefyetmesi, b) tefsirin bir sanat ve uygulama alanı olmasının tefsirde ortaya çıkarabileceği özgün yorumlar, mezkûr yaklaşımı sorunlu hale getirmektedir (s. 167-168).

Kanaatimizce ilk iki yaklaşımı cemedecek, üçüncü yaklaşıma da bir cevap olarak tefsir disiplinini diğer şer'î ilimlerden ayıracak ve kendine has bir mesâil kazandıracak bir işleve sahip olması tefsir ilminin anlama ve yorumlama faaliyetinin bizzat kendisi üzerinde odaklanmasıyla müm-

2 Dil, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi ilimlerde üretilen bilginin âyetler altına dercedilmesi. Ancak yazarın da belirttiği üzere mesela Zemaşşeri'nin *el-Keşşâf*'ını tefsir yapan husus diğer ilimlerin birikimini âyetler altında nakletmekten çok daha öte bir şeydir (s. 165).

kündür. Bahsi diğerle tefsirin işlevinin aslî anlam tespitinin imkânına yoğunlaşması, anlam, yorum ve dilin mahiyeti üzerine eğilmesi, Kur'an ile yorumcu arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması, murâdullahın hangi oranda bilinebileceği üzerinde mesai harcanması, kısaca dil felsefesi ve hermenötik tartışmalara eklenmesi ve bu yönüyle de diğer şer'î ilimlerden ayrışması elzem görünmektedir. Anlama ve yorumlama faaliyetinin aslında birbirinden ayırlamayacak bir mahiyete sahip olduğu, bu faaliyet esnasında "yazar, okur ve metin" olarak üç temel unsurun bulunduğu ve bu üç temel unsurdan her birini esas alan yazar, okur ve metin merkezli olarak üç farklı hermenötik bakış açısının olduğu modern hermenötik tartışmalarda ifade edilmektedir. Bir müfessir de beşer tarafından telif edilen metinlerle Allah tarafından gönderildiğine inanılan metin (Kur'an) arasında anlama ve yorumlama noktasında bir farkın olup olmadığını tespit etmeye odaklanmalı, yazarın (Allah) kastının tespitinin imkânı üzerinde mesai harcamalıdır. Ayrıca aslî ve nesnel anlamın tespit edilmesinin keyfiyeti üzerinde durmalı ve nesnel anlam denilen, orada öylece duran ve keşfedilmeyi bekleyen bir anlamın mevcudiyetini tartışmalıdır. İşte ancak bu durumda müfessir, kelimeler ve fıkıh erbabından ayrı, onların tartışmadığı ama onların da kendisinden bigâne kalamayacağı bir mesâile sahip olacak ve hatta bu mesâile ile tefsir ilmi diğer şer'î ilimlere ilke verecek düzeye dahi gelebilecek imkânına kavuşabilecektir.

Çalışmanın son bölümünde tefsirin istimdatı (diğer ilimlerle ilişkisi) meselesi ele alınmış, klasik ve modern dönemde tefsir faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için bilinmesi gereken ilimler toplu olarak verilmiştir. Arap dili ve belagati, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve mevhibe gibi ilimlerin bu noktada başı çektiği görülmektedir. Bu çerçevede bir müfessirin tefsir yaparken mantık ilminden istimdat etmesi gerektiğini sadece Nizâmeddin en-Nisâbü'rî'nin (ö. 730/1329 [?]) dikkat çekmesi; buna mukabil olarak Süyûtî'nin ise (ö. 911/1505) mantık kaidelerini Kur'an'a tatbik etmenin haram olduğunu ifade etmesine yönelik tespit dikkate şayandır. Özel olarak Süyûtî'nin bu tavrının genel olarak da çoğu ulemanın mantık ilmini tefsirin istimdat ettiği ilimler arasında zikretmemesinin sebepleri üzerinde durulması ve konunun ayrıntılı olarak tartışılması müstakil çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir (s. 184-185). Zira bu durumun akıl-nakil ve din-felsefe arasındaki ilişkiyi tespit etmeye de elverişli olduğu açıktır. Bunun dışında yazar her ne kadar kitapta kavramsallaştırdığı keşfedici-yorum ve açılımlayıcı-yorum ayırımına göre istimdat kapsamında tâdat edilen ilimlerin tefsir için önemine dair değerlendirmeler yapmış olsa da (s. 195-196) bunlardan tefsirde hangi oranda yararlanılacağı, müfessirin bu ilimleri ne miktarda bilmesi gerektiği üzerinde müstakil çalışmalarla daha fazla mesai harcanmasının hayatî öneme sahip olduğu ifade edilmelidir.

Yazarın eserindeki temel iddiası tefsirin mahiyetine yönelik soru/sorunları konu edinmek ve bu husustaki tartışmalara bir katkı yaparak ileri düzey araştırmalara bir teşvikte bulunmaktır. Kitabın bölümlerine ve ele alınan meselelere bakıldığında konuların kitabın hedefi doğrultusunda yeterince işlendiği ifade edilebilir. Eserin, İslam düşüncesi içerisinde tefsirin mahiyetine yönelik yapılan tartışmaları büyük ölçüde tespit ettiği ve bunları belli oranda tahlil ettiği görülmektedir. Yazarın incelediği konuları ve bu bağlamdaki temel tezini göz önünde bulundurduğumuzda, eseri akademik tefsir çalışmaları içerisinde tefsirin mahiyeti meselesini geniş bir perspektifle değerlendiren ve bu çerçevede literatüre katkı yapan nitelikli bir çalışma olduğu söylenebilir. Molla Fenârî'nin *Aynü'l-a'yân* tefsirinin mukaddimesi, Musannifek'in *el-Keşşâf* haşiyesi gibi bazı haşiyelere ilaveten konu hakkında doğrudan tartışmaları ihtiva eden Paçacı ve Öztürk'ün yazıları gibi çağdaş çalışmalar kitabın ana kaynakları olarak zikredilebilir. Buradan hareketle müellifin ikincil kaynakların yanı sıra ağırlıklı olarak birincil kaynakları kullandığı ifade edilmelidir. Konusu itibarıyla bakıldığında eserin hedef kitesininin tefsir akademisyenleri olduğu barizdir. Ancak konuyu ele alış tarzı, üslup ve anlatımın sade ve akıcılığı eseri genel okuyucunun da istifade edeceği bir metin haline dönüştürmüştür. Kitabın sonunda dizine yer verilmemesi eserin zayıf yönleri olarak ifade edilmelidir. Ele alınan meselelerin müstakil makale ve tezlere konu edilerek daha da ayrıntılandırılması, özellikle tefsirin diğer şer'î ilimlerden ayrıştırılması, tefsirin kavâidinin/usulünün tespit edilerek onun tasdiki bir ilim olarak ortaya konulması eserin geliştirilebilecek yönleri arasındadır.

Bibliyografya

Büyük, Enes, "Envârü't-Tenzil Şerh-Hâşiyelerinde Tefsir İlminin Mahiyeti", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24/3 (2020): 1039-1058.